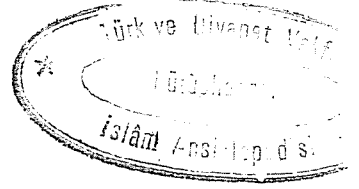

3

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

III

Nesir Heyeti — Editorial Board

HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ

HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

III

İstanbul - 1982

9A, 3.1982

«ŞARK MESELESİ» ve II. ABDÜLHAMİD'İN GARP POLİTİKALARI (1876-1909)

Mim Kemal Öke

GİRİŞ

«Uluslararası politika, bütün politikalar gibi, bir güç ve iktidar mücadelesidir»¹. Güç, uluslararası politikada bir aktörün dış politika amaçlarına erişebilmesi için en önemli araçtır. Bir dış politikanın, ham madde kaynaklarını ele geçirmek, dış ülkelerde pazar aramak ya da sınır değişiklikleri sağlamak gibi maddi hedefleri ne olursa olsun, bütün bunların amacı uluslararası siyasal sistemdeki diğer aktörler üzerinde nüfuz kurarak, onların eylemlerini kontrol altında tutmaktır. Uluslararası politikada muhataplarının davranışlarını etkilemek çoğunlukla aktörlerin sahip oldukları gücü kullanmalarıyla ya da kullanabileceklerini karşı tarafa iletmeleriyle gerçekleşir. Böylece, güç kullanımının yol açacağı kayıplardan çekinen muhatabı, adı geçen aktörün arzuladığı şekilde bir politika izlemek zorunda kalacaktır.

Amaç ve özelemlerine bu yöntemle erişebileceklerini takdir eden aktörler, uluslararası politikada genellikle güçlerini arttırma siyasetini sürdürmeyi yeğleyeceklerdir. Güç birikimi aktörlerin ulus-

1 H.J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, I. cilt, (Ankara 1970), s. 30; Uluslararası Politikayı bir güç mücadelesi olarak gören diğer yazarlar için, bkz; R. Aron, *Peace and War*, (London, 1966); A.L. Burns, *Of Powers and Their Politics*, (London, 1968); M. Wight, *Power Politics*, (London 1946); H. Bull, *The Anarchical Society*, (London 1977).

lararası politikadaki manevra kabiliyetini ya da amaçlarına ulaşmada izleyecekleri politika seçeneklerini arttıracaktır. Ne var ki, bu kaynakların sınırlı, aktör özlemlerinin ise sonsuz olduğu dünyamızda bir paylaşım sorununu doğuracaktır. İç politikadan farklı olarak uluslararası sistemde kaynakların tüm aktörlerin üzerinde bir otorite tarafından dağıtılması söz konusu olmadığı için, çoğu kez dış politika amaçlarına ulaşma çabaları çatışma ile sonuçlanacaktır. Yine, uluslararası siyasal sistemde cebir tekeli elinde bulunduran bir üst otorite bulunmadığı için dünya politikası Hobbes'un deyimiyle «herkesin herkesle çatıştığı» anarşik bir düzen görüntüsüne bürünecektir. Bu düzende, Darwin'in türlerle ilgili kuramına uygun olarak «en güçlü kazanacak,» ve dünya bu aşamaya ulaşmaya kadar uluslararası sistemde barıştan söz etmek mümkün olmayacaktır².

Bütün bunlara karşın, uluslararası siyasal sistemde çatışma ve savaş olgularının yanısıra barışın ve düzenin de sağlanabildiğini görmekteyiz. Ayrıca, yine aynı sistemde güçsüzler de varlığını sürdürebilmekte, dünya politikasının devleri karşısında bağımsızlıklarını koruyabilmektedirler. Bunun nedeni «evrensel bir tarih yasası» olan «Güç Dengesi»nin işleyişidir. En basit bir anlatımla güç dengesi, uluslararası politikadaki birimlerden (aktörlerden) birinin ya da bir gurubun -gücünü diğer birimlere karşı göreceli olarak arttırması karşısında sistemin diğer aktörlerinin bireysel ya da kolektif olarak bu artışı dengeleme çabaları olarak tanımlanabilir.

Böylece, güç mücadelesinin sürdüğü bir dünya sisteminde dahi düzenin ve barışın güçlerin dengelenmesiyle sağlanabileceğini ve korunabileceğini görüyoruz. Karşıt güçler arasında denge ya da güçlü tarafı hafifleterek (Böl ve yönet politikaları) ya da güçsüz tarafı takviye ederek (ittifakları silahlanma vb.) uygulanır. Bu durum, uluslararası politika literatüründe «dinginlik» (equilibrium) olarak tanımlanmaktadır. İşte, bu durumda birbirleriyle çakışan amaçları olan aktörler aralarında herhangi bir çatışma çıkmasından çekinmektedirler. Çünkü, saldırmayı düşünen aktör zaferinden emin ola-

2 H.W. Koch, «Social Darwinism as a Factor in the 'New Imperialism,» H.W. Koch (ed.), *The Origins of the First World War*, (London, 1972).

mayacağı için diğer ülke ile arasındaki sorunları barışçı yollardan çözmeyi yeğleyecektir.

BÜYÜK GÜÇLER VE ORTADOĞUDAKİ GÜÇ REKABETİ

Yukarıda ana hatları ile açıkladığımız «Güç Dengesi» modelinin en mükemmel işleyişi XVIII. ve XIX. yüzyıllara tesadüf eder³. Çalışmamızda söz konusu edilen 1876-1909 döneminde ise yine çok önemli rol oynamış ve bazı yazarlara göre Avrupa'da uzun bir barış döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Sanayi Devrimini takip eden yıllarda «Büyük Güçler» dediğimiz, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri gerek hammadde kaynakları ve gerek ürünlerine piyasa temin edebilmek için emperyalist bir politika izlemeye başlamışlardı. Afrika'ya, Orta ve Uzakdoğu'ya açılmışlar, buralarda kendilerine nüfuz bölgeleri, sömürgeler ihdas etmişlerdi. Böylece, Batı devletleri arasındaki güç rekabeti Avrupa dışına aktarılmıştı⁴.

Büyük güçler, dünya politikasındaki rekabetlerini Ortadoğu alt sisteminde de sürdürüyorlardı. II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde de Batı, Ortadoğu'da başta iktisadi olmak üzere bazı çıkarlar peşindeydi. Fransa'dan başlayacak olursak, Paris daha Kanunî zamanından beri Ortadoğu ile ticari bağlantılar kurmuştu. Ticaret ve gemicilik şirketleri Avrupa ve Osmanlı ülkesi arasında mekik dokurken, bankerleri de Süveyş kanalı projesinin hisse senetlerini kapışmışlardı. Ayrıca, Fransızlar Osmanlı devlet tahvillerini almak suretiyle Türkiye'ye borç vermişler, Düyun-u Umumiye'nin denetimini ellerine geçirmişlerdi⁵. Stratejik açıdan ise Fransa, Kuzey Afrika'ya

3 XIX. ve XX. yüzyıllarda «Güç Dengesi» sisteminin işleyişi için, bkz: R.N. Rocceracance, *Action and Reaction in World Politics*, (California, 1963); D. Thompson, *Europe Since Napoleon*, (Middlesex, 1972); A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, (Oxford, 1974); F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace*, (Cambridge, 1963); W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, (New York, 1960); R. Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe*, (London, 1958), (ed.) *The Concert of Europe*, (London, 1969).

4 R.A. Austen (ed.), *Modern Imperialism*, (Mass., 1969); M.E. Chamberlain, «The New Imperialism», *The Historical Association*, London, Pamphlet no : 73, 1975.

5 T.Y. Ismael, *The Middle East in World Politics*, (Syracuse, 1974), 1 ve 3. bölümler; A. Williams, *Britain and France in the Middle East*, (London, 1968), başlangıç bölümü.

yerleşmiş ve 1830'da Cezayir, 1881'de Tunus ve 1904'te de Fas'ı işgal ederek Akdeniz'de üç önemli deniz üssü kazanmıştı⁶.

İngilizlerin Ortadoğuyla olan bağlantıları Hindistan'ı işgal etmelerinin doğal bir sonucuydu⁷. Hind sömürgelerine yönelecek muhtemel saldırılara sed çekebilmek amacıyla Büyük Britanya hükümeti Hind'e açılan tüm ulaşım yollarını -kara ya da deniz- denetimi altında tutmayı en önemli dış politika ilkelerinden biri olarak benimsemişti⁸. Osmanlı ülkesi coğrafi açıdan Avrupa için Asya'ya açılan bir köprü durumunda olduğuna göre, Londra, Rus saldırıları karşısında Türkleri korumak ve kollamak zorunluğundaydı. İşte, bu nedenden ötürü Lord Salisbury, Berlin'de Babiali'nin yanında yer almış, Kongre'de Rusların toprak kazançlarını Osmanlıların lehine azaltmıştı. Şunu da unutmamak gerekir ki, Salisbury'nin selefleri de aynı politikayı izlemiş ve 1798'de Napolyon'a, 1830'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya ve 1853'de de Ruslara karşı Osmanlı ile işbirliği yapmışlar, onu desteklemişlerdi⁹.

Rus hükümetinin Ortadoğu politikasına yön verenler Balkanlar'da ve Suriye'de yaşayan Ortodoks kardeşlerini Osmanlı'nın pençesinden kurtarıp, Akdeniz'de büyük bir «Rus-Ortodoks İmparatorluğu» kurmayı düşlüyorlardı¹⁰. Pan-İslavcılar, Boğazlardan serbest geçiş hakkını elde etmeye çalışıyor, fakat bu hakkın diğer devletlerin savaş gemilerine tanınmamasında bilhassa ısrar ediyorlardı. Petrograd, Boğazlarla ilgili taleplerinin haklı endişelere dayandığını iddia ediyordu. İngiliz ya da herhangi bir Avrupa devletinin donanmasının Çanakkale'den çıkmasıyla Rusyanın güney kıyılarının kolaylıkla vurulması işten bile değildi. Ayrıca, Çarlık hükümetinin iktisadi yaşamı da ticari filusunun Boğazlardan geçişine bağlıydı. Bir

6 A. Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti 1858-1911*, (Erzurum, 1970); E. Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti 1827-1847*, (İstanbul, 1957); J. Ganiage, *Les Origines du Protectorat Français en Tunisie 1861-1881*, (Paris, 1859).

7 Chatham House, *British Interests in the Mediterranean and the Middle East*, (London, 1970).

8 H.L. Hoskins, *British Routes to India*, (London, 1966).

9 A.H. Anderson, *The Eastern Question*, (London, 1974), s. 28-9, 77, 93, 124, 130, 141, 182-202.

10 A.N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, (Ankara, 1970), 3. bölüm

örnekle belirtilirse, 1880 li yıllarda Rusya'nın dışsatımının yarısı ve hububat ticaretinin de % 80'i Avrupa pazarlarını Boğazlar yoluyla buluyordu¹¹.

Almanya'nın Ortadoğu politikası ise ihtiraslarla örülmüştü. İkinci Cermen İmparatorluğu'nun Kayzeri II. Wilhelm, Osmanlı ülkesinin Almanya'nın «Dünya Politikası» (Weltpolitik) anlayışı içerisinde önemli bir rolü olduğuna inanmıştı. Baltık Denizinden Basra Körfezi kıyılarına kadar yayılacak büyük bir dünya imparatorluğu düşleyen II. Wilhelm, Almanya'nın Ortadoğu'ya açılmasının, Balkanlar yoluyla Mezopotamya'ya sızmasının getireceği çıkarların cazibesıyla büyülenmişti. Ortadoğu, Uzakdoğu ve Asya'daki zenginliklere konmak için sadece bir atlama taşı ya da bir geçit yolu değil, fakat aynı zamanda verimli Anadolu yaylası ve Musul ovalarıyla yeni sanayileşmiş Almanya ekonomisine hammadde kaynakları ve dışsatımı için pazar kapılarını açabilecek başlı başına bir Arzı Mevud'du¹². Berlin'in «Doğuya Açılma Siyaseti» (Drang Nach Osten) daha Alman Birliği kurulmadan önce Lagarde, List ve Rocher gibi Pan-Cermen milliyetçileri tarafından savunulmuştu. Büyük Moltke'de aynı düşüncüyü vurgulamıştı¹³. Türkiyeyi Alman İmparatorluğunun sömürgesi yapma siyaseti aslında 1899 baharında Alman banker ve işadamlarının Marmara Denizi kıyılarından Basra Körfezine kadar uzanacak bir demiryolu hattının döşenmesi için Babıali'den gerekli ödünü kopartmasından sonra kesinlik kazanmıştı¹⁴. Berlin-Bağdat demiryolu projesi Almanya'ya maden aramacılığından, petrol yataklarını işlemeye, sulama tesislerinin yapımından ticari ayrıcalıklara kadar külliyetli bir çıkar paketi sağlamıştı¹⁵.

11 Taylor, *a.g.e.*, s. 191-6, 229, 238, 243.

12 I. Geiss, *German Foreign Policy 1871-1914*, (London, 1976) s. 89-90; P.E. Lewin, *The German Road to the East*, (London 1916); J.L. Wallach (ed), *Germany and the Middle East 1835-1839*, (Tel Aviv, 1975); R. Seton-Watson, «Pan-German Aspirations in the Near East,» *Journal of the Royal Society of Arts*, 64, 31 Mart 1916, no : 3306.

13 Moltke, *Essays, Speeches and Memoirs*, (London, 1893).

14 E.M. Earle, *Turkey, the Great Powers and Baghdad Railway*, (London, 1923).

15 OP, FO, CP. 8664/79, O'Conor'dan Lansdowne'a, İstanbul, 16 Ağustos 1905.

OSMANLI İMPARATOLUĞU AZINLIKLAR VE HİMAYE SİSTEMİ

Büyük Güçlerin, Osmanlıları etki sahalarına alabilmelerinin en önemli yolu «Kapitülasyonlar»dı¹⁶. Yükseliş devrindeki Osmanlı padişahlarının ülkede ekonomik canlılık yaratması için yabancı ülke yurttaşlarına tanıdığı bu ticari ayrıcalıklar verilmişlerinden kısa bir süre sonra diğer alanlara da yansımıştı. Böylece kapitülasyonlar, gümrük resim ve vergilerden muafiyetten, ibadet, seyahat, yerleşim ve toprak satın alma özgürlüğüne dek her türlü ayrıcalığı kapsayan bir sistem haline geldi. Ayrıca yine bu sisteme göre, yabancı uyruklular Osmanlı ülkesinde işledikleri suçlardan ötürü Türk mahkemelerine çıkarılmazlar, davalarına konsoloshanelerde kendi ülkelelerinin adalet sistemine uygun olarak bakılırdı.

Yabancılar tanınan tüm bu hak ve ayrıcalıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün doruğunda olduğu bir dönemde verilmişti. Ülkenin çıkarları doğrultusunda işlemeliklerini fark ettiği takdirde kapitülasyonları tek taraflı feshedecek güç Kanunî'nin elinde vardı. Yükselme devrinde Osmanlı padişahları, dünya siyasal sisteminden uzak durmuşlar, diğer devletlerle olan ilişkilerini kendi koşullarını dikte ettirerek geliştirmişlerdi. Ne var ki, XIX. yüzyılda durum değişmişti. Gücünü yitiren Osmanlı Devleti, 1856 yılında Paris Andlaşmasıyla Avrupa siyasal sistemi kapsamına alınmış ve bu çerçevede içinde «düvel-i muazzama», Osmanlı imparatorluğu'nun siyasal bağımsızlık ve ülke bütünlüğünü korumayı devletler hukukunun güvencesi altına almıştı. Bunun doğal bir sonucu olarak kapitülasyonlar, kanun hükmü kazanmış ve Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinin Türkiye'yi sömürmesini kolaylaştıran bir yöntem olmuştu. Kapitülasyonlardan yararlanan Büyük Güçler, sanai ürünlerinin fazlasını hiç bir gümrük barajı ile karşılaşmaksızın Osmanlı pazarlarına yığıyorlardı.

Kapitülasyonların Osmanlıları tedirgin eden diğer bir sonucu da «Himaye» (Protégé) sisteminin ortaya çıkmasına neden olmasıdır. Himaye sistemi, ilke olarak, Osmanlı uyruğundan olan bir kim-

16 Kapitülasyonlar için, bkz : J.B. Angell, «The Turkish Capitulations,» *American Historical Review*, vi, (Ocak 1901), s. 254-9; N. Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey*, (London, 1933).

senin yabancı milliyetine geçerek kendisini himaye eden devletin değil, uyruğu olmaktan istifa ettiği Osmanlı ülkesinde yeni milliyetle yaşaması demektir.

Osmanlı ülkesinde yaşayan diğer Müslüman olmayan halkın hak ve görevleri ise «Millet» sisteminin kapsamı içinde belirlenmişti. Bu sistemin ana prensibi, Türk-İslam uygarlığının uluslararası ilişkiler anlayışından kaynaklanır¹⁷. Bu inanca göre, dünya, birbirlerine düşman iki kampa bölünmüştür, bir yanda «Dar-ül-İslam» adı verilen Müslüman ülkeler, öte yanda ise «Kâfirler»den oluşan «Dar-ül-Harb». Böyle iki kutuplu dünyada Müslüman devletlere düşen görev, Allah adına Dar-ül-Harb'i fethetmek, İslamiyete açmaktır. İsgal edilen topraklarda yaşayan Hıristiyan ve Musevi gibi tek Tanrıya tapınan göksel dinlerin taraflarına dokunulmaz. «Ehl-i Kitab» adı verilen bu uyruklar dilediğince ibadet edebilir, iş ve ticaret yaparak kazançlarını hiç bir engelle karşılaşmaksızın temin edebilirler. Hükümet tarafından miktarı tayin edilen vergiyi (cizye) öderler, askerlik yükümlülüklerinden muaf tutulurlar. Şeriat hükümleri sadece müslümanları bağladığına göre, Müslüman olmayanlar Osmanlı Hükümetinin denetimi altında kendi kendilerini yönetmekten sorumludurlar. Böylece, Osmanlı toplumu dinsel inançlarına göre cemiyetlere ayrılmış bir milletler manzumesidir. Osmanlıların «millet» adını verdikleri Müslüman olmayan cemiyetlerin kendi dinsel, eğitimsel ve adli kurumlarını kurmak yetkisine sahip sınırlı özerklikleri vardı.

Millet sistemi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri hem yönetenleri hem de yönetilenleri memnun eden bir düzen olarak süregelmişse de, XIX. yüzyılda birçok Osmanlı kurumu gibi bozulmaya başlamıştı. Ganimet gibi fetihten elde edilen gelir kaynaklarının kuruması, imparatorluğun devami için pek çok sosyal hizmeti yerine getirmek zorunda olan Osmanlı Hükümeti'ni oldukça güç durumda bırakmıştı. Bu koşullar altında Babıali, çareyi vergileri arttırmakta bulmuştu. Kapitülasyonlardan yararlanan yabancıların Osmanlı vergi sisteminden muaf olduklarının düşünen müslüman olmayan azınlıklar için himaye sistemi vergi kaçakçılığının en kolay yolu olmuş-

17 M.K.B. Öke, *Murad IV and Persia*, Sussex Üniversitesi, Master tezi, Haziran 1978.

tu. Herhangi bir Batı Devleti'nin milliyetini kabul eden azınlıklar için himaye sistemi vergi kaçakçılığının en kolay yolu olmuştu. Herhangi bir Batı Devleti'nin milliyetini kabul eden azınlıklar için vergi keyfiyeti söz konusu değildi.

Azınlıkların himaye sistemini benimsemelerinin ikinci bir nedeni de siyasaldı. Yıkılmaya yüz tutmuş sandıkları imparatorluğun yurttaşları olarak yaşamak azınlıklar için parlak bir gelecek vaad etmiyordu. Avrupa'daki milliyetçilik akımları padişahın Müslüman olmayan uyruklarının imparatorluktan kopma eğilimlerini körüklemişti. Onlar için, yabancı devletlerin himayesine sığınmak bağımsızlık yolunda atılmış ilk adımdı. 1820 Yunan isyanında olduğu gibi, güçlü hamileri Osmanlı imparatorluğuna baskı yapabilirler ve Padişah'tan o milletin egemenliğini koparabilirlerdi¹⁸. Böylece, Eflak Boğdan, Avusturya - Macaristan imparatorluğuna, Balkanlardaki Slavlar Rusya'ya, Maruniler Fransa'ya, Dürzüler ise İngiltere'ye sığınmışlardı.

«Düvel-i muazzama»nın da Osmanlı uyruklarını himayesine almakta büyük çıkarı vardı. İlk olarak, Batı'nın Doğu'daki nüfuzu artmıştı. Kendi milliyetinden ne kadar çok kişi Osmanlı imparatorluğu bünyesine yerleştirilirse kapitülasyonlardan yararlanması da o denli artacaktı. Himayeleri altına alınmış gurupların Osmanlı imparatorluğu içindeki konumu Büyük Güçlerin Babıali'nin iç siyasetine karışmasına neden ve fırsat oluyordu. Batı, onların can ve mal güvenliğini bahane ederek, defalarca müdahale ediyor, Osmanlı siyasetine kendi çıkarları doğrultusunda yön veriyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti yıkıldığında Büyük Güçler, bu nüfuz bölgelerinden yararlanarak Osmanlı toprakları üzerinde hak iddia etmeyi düşünüyordular.

Büyük Güçlerin bu siyasetlerini «Makedonya»¹⁹, ve «Erme-

18 II. Abdülhamid de bu soruna değinmiştir. *Siyasi Hatıratım*, (İstanbul, 1975), s. 121.

19 Makedonya Sorunu için, bkz : C. Anastasoff, *The Movement for Independence Since 1878*, (St. Louis, 1938); E. Barker *Macedonia : Its Place in Balkan Power Politics*, (London, 1950); D.Sliyepeçevic, *The Macedonian Question : Struggle for Southern Serbia*, (Chicago, 1958); Krs : N.N. Tepedelenlioğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar*, (İstanbul, 1978); E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. cilt, (Ankara, 1962), s. 146-161; A.B. Kuran, *Osmanlı İmparatorlu-*

ni»²⁰, sorunları çerçevesinde incelemek mümkündür. Balkanlarda nüfuz bölgeleri elde etmek isteyen Ruslar, daha II. Abdülhamid tahta çıkmadan önce, Bulgarları Osmanlılara karşı tahrik etmiş ve Balkanları Türk'ün pençesinden kurtarmak sloganıyla koyu bir Pan-Slavcılık propagandasına girişmişlerdi. Fakat özerkliğine kavuştuktan bir süre sonra Bulgar Prensiği Rus nüfuzundan kurtulmuş, Doğu Rumeli'yi ilhak etmişti. Büyük Bulgaristan hülyasının gerçekleştirilmesi içinse bir tek Makedonya'nın işgali kalmıştı. Bu nedenle, Makedonya sorununun bir numaralı tahrikçileri kesilen Bulgarlar 1870' de Fener Patrikhanesinden bağımsız ulusal bir Bulgar kilisesi kurmuşlar ve Makedonya'daki Ortodoks mezhebdtaşlarını kendilerine doğru çekmeye başlamışlardı. Bulgarlar, Makedonya'daki soydaşlarını Osmanlılara karşı isyana teşvik etmekten de kaçınmıyorlardı. Bu durum karşısında Rusya, Bulgarların yayılmacı emellerinden kuşkullanmış, ve bu kez de Bulgarlara karşı olarak Sırpıları desteklemeye başlamıştı²¹.

Batı'da Bulgarları ve Sırpıları Osmanlı Devletine karşı kıskırtan Rusya, Doğu'da da aynı politikayı izlemiş ve Ermenileri Babıaliye karşı isyana teşvik etmekten çekinmemiştir. Oysa, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından önce Osmanlı imparatorluğu'nda Ermeni sorunu yoktu. Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Abdülhamid devrine gelinceye kadar Türklerle yanyana huzur ve emniyet içinde arkadaşça ve kardeşçe yaşamışlardı. Fakat, Rusya söz konusu savaşta Doğu Anadolu'yu işgal edebilmek için bu bölgede yaşayan Ermenileri bağımsızlık vaadiyle Babıaliye karşı tahrik etti. Petrograd'ın bu politikasından ürken İngiltere, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu da «Balkanlaştırmaya» kalkacağını ve burada yarattığı

ğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, (İstanbul, 1959), s. 450-455.

20 Ermeni Sorunu için bkz; G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918* (Berkeley and Los Angeles, 1967); L. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, (Berkeley, 1963); Krs; M. Hocaoğlu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, (İstanbul, 1976); ———, *Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareket-i İhtilaliyesi*, (İstanbul 1332); E. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meseleleri*, (Ankara, 1950); S. Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, (Ankara, 1967); W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, (New York, 1960), v, vii ve x. bölümler.

21 Karal, *a.g.e.*, s. 150-151.

nüfuzdan yararlanarak sıcak sulara ineceğini tahmin ediyordu. Osmanlı Devleti'nin tek başına Rus tasavvurlarına engel olabileceğinden ümidini kesen Londra, zaman geçirmeden Ermeni sorununu benimsedi²².

TAKSİM Mİ? ISLAHAT MI?

Osmanlı İmparatorluğu içindeki ayrılıkçı akımların Büyük Güçler tarafından desteklenmesi kısa zamanda uluslararası bir sorun olmuştu. Başta İngiltere olmak üzere Batılı devletler herhangi bir ulusal bağımsızlık savaşının patlak vermesinin, Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmakta başarılı olduğu takdirde, o ayrılıkçı gücün koruyucusu Avrupa devletinin Osmanlı Devletine silahlı müdahalesini davet edeceğinden çekiniyorlardı. Eğer böyle bir durum gerçekleşirse, müdahale eden güç Osmanlı Devleti nezdindeki nüfuzunu kendi lehine değiştireceğinden dünya siyasal dengeleri bozulacaktı. Bu olup bitti karşısında diğer Büyük Güçlerin sessiz kalmaları beklenemezdi. Çıkarlarının zedelendiğini gören diğer Avrupa devletleri bozulan düzeni yeniden kurabilmek için bazı önlemler almaya zorunlu kalacaklar; birisinin tutumu diğerinin çıkarını tehdit edecek ve böylece karşılıklı çıkar çatışmaları genel bir savaştan başka bir şekilde çözümlenmeyecek duruma ulaşmış olacaktı. Bu sonucu ise, hiç bir devlet arzulamıyordu. Çünkü, genel bir savaş hiç bir yeni çıkar getirmeyeceği gibi, Büyük Güçlerin ellerindeki olanakların telif olmasıyla sonuçlanacaktı.

Bu durum karşısında Büyük Güçlerin dünya barışını tehdit edebilecek muhtemel gelişmeleri önlemek için iki seçenekleri vardı; ya Osmanlı İmparatorluğunu aralarındaki güç dengesinin bozulmamasına çalışarak eşit paylar karşılığında bölüşecek ve bu taksimin artıklarını ayrılıkçı akımlara dağıtacak, yahut ta İstanbul Hükümetinin azınlıkların durumunu düzeltecek bazı reformları gerçekleştirmesi umuduyla Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı kendilerine bir görev bileceklerdi.

Osmanlı imparatorluğu'nun bölüşülmesi sorunu ele alındığında, Büyük Güçlerin II. Abdülhamit'in padişahlığı döneminde bir taksi-

22 Aynı eser, s. 126-131.

min gerçekleşebilmesi için hiç bir zaman oydaşmaya varamadıkları görülür. Plevne'nin düşmesinden sonra orduları Yeşilköy'e dayanan Çar, 1878'de Osmanlı İmparatorluğunun taksimini dikte ettirebilecek durumdaydı. Tanınmış Alman Şansölyesi Bismarck da Türkiye'nin aleyhinde olsa bile Avrupa barışının korunabileceğine inanıyor ve İngiltere'nin Rusya ile savaştan kaçınmasını öğütliyordu. Bismarck, İngiltere'ye Petrogradın kazanlarına karşılık tazminat olarak Süveyş Kanalını ve İskenderiye'yi işgal etmesini öneriyordu²³. Londra Hükümeti ise uygulandığı takdirde Türkiye'nin mirasının en büyük bölümünü Rusya'ya devredecek bir plana katılmaya gönüllü değildi. Böylece, Rusya'nın hırsı ile gerçekleştirilmesine ramak kalan Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşme projesi İngiltere'nin girişimiyle bir süre için donduruldu.

O zamana kadar Rus saldırılarına karşı padişahın koruyucusu kesilen İngiltere, 1897 yılında Osmanlı ülkesinin muhtemel bölüşümünü hoşgörüyü karşılayacağını açıklayınca²⁴, bu kez Deli Petro'dan beridir Türk yurduna göz dikmiş Ruslar kendilerini Türkiye'nin kurtarıcıları ilan etmiş ve Osmanlı topraklarının olduğu gibi muhafazasına adadıklarını dünya kamuoyuna ifşa etmişlerdi. Uzakdoğu'da Japonya ile uğraşan Rusya, Ortadoğu'da kargaşalık çıkmasını arzulamıyordu. Avrupa devletlerinin dışişleri bakanlıklarına yoladığı bir notada Petrograd, Rus Hükümetinin artık ciddi uluslararası sorunlar çıkacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşümünü kesinlikle arzulamadığını temin ediyor ve kendi dış politikasını da bu sonuca engel olacak veya geciktirecek bir şekilde yön vereceğine söz veriyordu²⁵. Fransada müttefiğin Rusya'nın görüşüne katılıyor ve Dışişleri Bakanı Hanotaux iki hükümetin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması hakkında uyum içinde olduklarını söylüyordu²⁶.

Yirminci yüzyılın başında ise Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Nelidof, Çarı Rusya'nın hiç bir uluslararası çatışmaya neden olmadan Boğazlara sahip çıkmasının ve Osmanlı Başkentini işgal etme-

23 GDD, 1. cilt, no : II/69, Bismarck'ın tamimi, 20 Ekim 1876.

24 PRO, FO, CP. 6323/49, Monson'dan Salisbury'ya, Viyana, 11 Ocak 1896.

25 *London Times*, 20 Kasım 1896.

26 DDF, 1. seri, xiii. cilt, no : 422, Hanotaux'dan Cambon'a, Paris, 24 Ekim 1896.

sinin mümkün olduğuna inandırmayı başarmıştı. Fakat, Rusya'nın bu projesinin gerçekleşmesine bu kez de Berlin karşı çıkmış ve Alman Dışişleri Bakanı Holstein, «Bizim iki arkadaşımız mirastan paylarını almadan Türkiye çökmemelidir; Avusturya ve İtalya'ya devredileceklerin hesabı yapılmadan İstanbul'un geleceği hakkında her türlü öneriye Hükümet olarak karşıyız» demişti²⁷.

«Düvel-i muazzama»nın Osmanlı ülkesinin taksimi konusunda uzlaşamamalarının en önemli nedeni aralarında Türkiyenin mirasından kimin ne kadar alacağını bir türlü kararlaştıramamalarıydı. Rusya ve Avusturya'nın Balkanlarda, İngiltere ve Fransa'nın Kuzey Afrika ve Suriye'de İngiltere ve Almanya'nın Anadolu ve Mezopotamya'da İtalya ve Fransa'nın ise Trablusgarpde birbirleriyle çıkan emelleri vardı. Bu yüzden, tam anlamıyla bir taksimi gerçekleştirmek yerine «Hasta Adam»ın acil tedavi bekleyen kanseri bünyesinden temizlemek için bir cerrahi müdahaleye giriştiler. Berlin Andlaşması olarak anılan bu ameliyattan amaçları Hristiyanların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde özerk ya da bağımsız devletçikler kurarak, bu yöreleri Osmanlı yönetiminden ayırmaktı.

Böylece, 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Andlaşması²⁸ ile Türkiye, kendisine tâbi olan Romanya, Sırbistan ve Karadağ prensliklerine tam bağımsızlık tanıyor ve bu ülkelerin Osmanlı bünyesinden kopmalarını kabulleniyordu. Sırbistan, Türkiye'ye vergi vermektен ve tâbi olmaktan kurtulmakla kalmıyor, Niş sancağını da alıyordu. Romanya'ya gelince Türkiye'den Dobruca sancağını alıyor, fakat Rusya'ya Türkiyenin 1856 Paris Andlaşması ile Rusya'dan geri aldığı Güney Moldovia'yı iade ediyordu. 1878'de bağımsızlıklarını kazanan Romanya 1881'de, Sırbistan 1882'de Karadağ ise ancak 1913 de prenslikten krallık derecesine yükselmişlerdir.

Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'in yönetimini üzerine alıyordu. Tuna ile Balkan Dağları arasında merkezi Sofya olmak üzere

27 GDD, 2. cilt, no : X/19, Holstein, 3 Ağustos 1895.

28 Berlin Konferansı ve Andlaşması için, bkz: J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, 1. cilt (1535-1914) New York, 1958, s. 189-191; W.N. Medlicott, *The Congress of Berlin 1878-80*; (London, 1938); G.P. Gooch and A.W. Ward (eds), *The Cambridge History of British Foreign Policy*, 3. cilt, (1866-1919), (Cambridge, 1923), 2-4. bölümler; A.F. Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, (Ankara, 1960) I. bölüm.

bir Ortodoks Slav prensliği, Bulgaristan devletçisi kuruluyordu. İç işlerinde bağımsız olan bu prenslik, Osmanlı Devleti'ne tâbi olacak ve vergi verecekti. Balkan Dağlarının güneyinde ise Doğu Rumeli eyaleti oluşuyordu. Kuzeydoğu Anadolu'da Kars, Artvin ve Ardahan sancakları ve bu arada Batum kazası Rusya'ya veriliyordu. Avrupa devletlerinin arasındaki eşitliği bozmamak ve Avusturya-Macaristan ve Rusyanın kazançlarını dengelemek üzere İngiltere önce Kıbrıs'a (4 Haziran 1878), sonra Mısır'a (15 Eylül 1882) sahip çıkmıştı; Fransa Tunus'u işgal etmiş (12 Mayıs 1881) ve Teselya'da Yunanistan'a bırakılmış (2 Temmuz 1881) oluyordu²⁹.

Berlin Konferansıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bölgelerde Türk ögesi az olduğu için buralarda milliyet prensibine göre devletçiler kurmak güç olmamıştı. Fakat, gerek Ermenilerin yaşadığı Doğu'da ve gerek Makedonya'da ayrılıkçı unsurlar Türk denizinin içinde küçük adacıklar oluşturmaktan öteye gitmiyorlardı. Ermeniler toplu halde buldukları Anadolu'nun doğusunda ve güneydoğusunda bile Türklere nazaran çoğunluk teşkil etmiyorlardı. Erzurum, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Erzincan ve Harran şehirleriyle dolaylarındaki nüfusun ancak % 39'u Ermeniydi³⁰. Üzerinde yaşayan halkın kökleri göz önünde tutulursa, Makedonya bir etnografya müzesi gibiydi. Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar, Arnavutlar, Yahudiler yanyana yaşamaktaydılar³¹. «Vilayet-i Selse» denilen Selânik, Manastır ve Kosova üçgeninden oluşan Makedonya'da sayısal olarak Müslümanlar üstün durumdaydı³². Bu durumu kavramakta gecikmeyen Avrupa devletleri Berlin Andlaşmasının 23 ve 61. maddeleri uyarınca Makedonya'daki azınlıklar ve Ermeniler lehine Babıali'nin bu bölgelerde bazı düzenlemeler yapmasını öngörmüştü. Batı, Osmanlı hükümetinin bu yükümlülüğü yerine getirdiği takdirde onun toprak bütünlüğünü korumayı üzerine alıyordu.

29 T.Y. Öztuna, *Türkiye Tarihi*, 12. cilt, (İstanbul, 1965), s. 127-132.

30 Karal, *a.g.e.*, s. 126.

31 Aynı eser, s. 146.

32 Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa tarafından yapılan bir istatistiğe göre nüfus durumu şu suretle belirtilmişti :

1,508,507	Müslüman
896,497	Bulgar
307,000	Rum

II. Abdülhamit, ıslahat konusunda söz vermiş, fakat Avrupa devletlerinin ilgilenmemeleri sonucunda bu tasarılar rafa kaldırılmıştı. Ne var ki, bu durum karşısında Ermeni ihtilalci komiteleri Doğu Anadolu'da yeni bir olay yaratarak Ermeni Sorununa Büyük Güçlerin bir kez daha eğilmeleri için gerekli ortamı hazırlayacaklardır. 1894'te İngiltere'nin Van konsolosunun incelemeler yapmak maksadıyla Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu yerlere yaptığı geziyi fırsat bilen merkezi Tiflis'te olan Hınçak komitecileri sınırı geçerek, Ermeni uyruklu Osmanlı yurttaşlarını isyana kışkırttılar. Bu arada Sasun kasabasındaki tüm Müslümanları kılıçtan geçirdiler. İsyana kısa bir süre içinde fakat oldukça şiddetli bir şekilde bastırıldı. Büyük Güçler, Sasun olayları karşısında II. Abdülhamit'i kınamakta gecikmemişlerdi. İngiltere adına Lord Salisbury, Osmanlı Hükümeti'nin Berlin Andlaşmasının gereklerini yerine getirmediği takdirde Avrupa Devletlerinin Türkiye'ye yaptırım uygulamalarını önerecek kadar ileri gitmişti³³.

Makedonya'da ıslahat yapılmasının baş teşvikçileri ise bu bölgenin bağımsızlığını elde edip, Bulgarların nüfuz alanına düşmesinden kuşkulanan Avusturya-Macaristan ve Rusya idi. Ashında 1880 gibi erken bir tarihte Osmanlı Hükümeti bir «Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi» hazırlamıştı. Berlin Andlaşmasının 23. maddesine cevap veren bu nizamnamenin Avrupa devletlerince de uygulanmasında yarar görülmüş, fakat daha önemli uluslararası sorunların doğmasıyla Makedonya ıslahatı unutulmuştu. Bundan faydalanan II. Abdülhamid, nizamnameyi onaylamamış ve söz konusu ıslahat rafa kaldırılmıştı³⁴. Bulgar komitecilerinin tahrikiyle Makedonya'da cına-yetler artınca, bu iki devlet Babıali'yi sıkıştırmaya başladılar. Ekim 1902'de verdikleri benzeri notalarla Viyana ve Petrograd, Makedonya'da reforma başlanması gereğini Türk Hükümetine hatırlattılar. «Düvel-i muazzama,» azınlıklar lehine bazı reformlar uygulandığı takdirde bu grupların Osmanlı imparatorluk bünyesinden kopma eğilimlerinin tamamen bertaraf edilmese bile bir hayli kazanılacağını sanıyordu.

100,717 Sırp

99,000 Ulah

Kaynak: Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/IV, (Ankara, 1952), s. 152.

33 PRO, FO, CP. 6823/80, Salisbury'dan C.Conor'a, Londra, 20 Ekim 1896.

34 Karal, *a.g.e.*, s. 150.

Avrupa Ahengi (Concert of Europe), taksim sorusunda olduğu gibi Osmanlı ıslahatı konusunda da ortak bir çözüm yaratmaktan acizdi. Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine reform konusunda İngiltere'nin aklında Batı denetimine bağlı yöresel Hıristiyanlardan oluşan mahkemelerin ve jandarma örgütünün kurulması vardı³⁵. Çarlık hükümeti ise, İngiltere'nin Ermeni ıslahatını desteklemesinden kuşkulandı. Petrograd, İngilizlerin Rus sınırında bağımsız bir Ermeni devletçiği kurma arzusunu, tıpkı Bulgaristan'ın tesisinde olduğu gibi, burada da Rusların Akdenize açılmalarını frenleyecek bir tampon devlet oluşturmak gibi bir maksada bağlıyordu. Rusya'nın ise ikinci bir Bulgaristan görmeye tahammülü yoktu. Bağımsız bir Ermeni Devleti'nin Rusya sınırları içindeki Ermenileri kıskırtacağı ve onların bu devletle birleşmelerine çalışacağı tehlikesi Çarlık Hükümetini düşündürüyordu³⁶. Fransa ise, müttefiği Rusya'yı kızdırmaktan çekiniyordu. Onun için, Paris'in bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını teşvik etmek gibi bir düşüncesi yoktu. Fransa, ıslahat olarak, Düyün-u Umumiye Komisyonu'nun yetkilerinin artırılmasını ileri sürüyor ve komisyonun bu bölgelerde işlemlerini geliştirebilirse husule gelecek ekonomik kalkınmanın yöresel azınlıkların hoşnutsuzluğunu gidererek devrimci ruhlarını körelteceğini savunuyordu³⁷. İki hükümet birleşerek, Almanya'ya İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ermeniler lehine ıslahat yapılması konusundaki heyecanını söndürücü ve kararlarını frenleyici bir rol oynayacaklarını açıklamışlardı³⁸.

Makedonya ıslahatı ise sadece Osmanlı Devleti ile Büyük Güçler arasında bir sorun olmaktan uzaktı; zamanla Balkan Devletlerini de yakinen ilgilendiren bir konu olmuştu. Ne Bulgaristan ne de diğer Balkan devletleri, Babıali'nin ıslahat tasarısından memnun oldular. Onlar Osmanlı yönetiminin hiç bir şekilde Makedonya'da kuvvetlenmesini istemiyorlardı. Rusya ve Avusturya'ya gelince, bu iki

35 Bayur, *a.g.e.*, s. 16-17.

36 GDD, 2. cilt, no: LX/224, Radolin'den Hohenlohe'ye, İstanbul, 17 Nisan 1895.

37 DDF, 1. seri, xiii. cilt, no: 21, Montebello'dan Hanotaux'ya, Petrograd, 12 Kasım 1896.

38 GDD, 2. cilt, no: 8/91-2, Radolin'den Hohenlohe'ye, Petrograd, 29 Ekim 1895.

devletin Balkan kuvvetleri ile Osmanlı Hükümetini karşı karşıya bırakmak işlerine gelmiyordu. Çünkü, iki taraf arasında çıkacak bir anlaşmazlık kendilerinin de süratle içine çekileceği bir Balkan savaşına neden olabilir ve sonunda Avrupa barışını bozabilirdi. Bu düşünce ile, Osmanlı Devleti'ne müdahale ederek 21 Şubat 1903'de muhıta şeklinde bir ıslahat projesi sundular. Tasarıda, Makedonya genel müfettişinin görevinden alınırken Büyük Güçlere danışılması, polis ve jandarmanın yabancı uzmanlar tarafından eğitilip denetlenmesi ve asayiş kuvvetlerinin nüfus nispetine göre Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşması gibi maddeler vardı.

Islahat tasarısının Babıalı'de incelendiğini duyan Makedonya komiteleri baskınlarını arttırmaya başladılar. Bulgarlar'ın Makedonya'nın tümünde gözleri vardı; bu yöreyi ne ıslahatla Osmanlılar'ın yönetiminde bırakmak ne de Rusya ile Avusturya tarafından paylaşılmasını görmek niyetindeydiler. Böylece, terörün artmasıyla birlikte Makedonya'da yaşam dayanılmaz hale gelmişti. Bunun üzerine, Ekim 1904'te Rusya ve Avusturya Dışişleri Bakanları Balkanlar'da barışın ve statükonun devamını sağlamak iddiasıyla Mürszsteg'de yeni bir program hazırladılar.

Mürzsteg Programı'na göre, Makedonya'da uygulanmakta olan reformların kontrolü için Büyük Güçler, Osmanlı genel müfettişi Hilmi Paşa'nın yanında bulunmak üzere özel memurlar tayin edeceklerdi. Bu memurların görevi, genel müfettişin dikkatini Hıristiyan halkın ihtiyaçları üzerine çekmek; İstanbul'daki elçilerin önerilerini genel müfettişe bildirmek ve hükümetlerini Makedonya'da olup bitenlerden haberdar etmek olacaktı. İkinci olarak, Osmanlı Hükümeti Makedonya'da görev yapan asayiş kuvvetlerinin ıslahını yabancı bir generale devredecek; generalin maiyetinde gereği kadar yabancı subay bulunacaktı. İngiltere'nin önerisi ise daha ziyade parasal konularla ilgiliydi. 16 Ocak 1905'te Babıalı'ye sunduğu bir proje ile İngiltere, üç vilayetin mali idaresinin Osmanlı Bankası'na devredilmesini ve bu Banka'nın Selânik, Manastır, Kosova ve bu vilayetlerin sancak ve kazalarının bütçelerinin hazırlamasını, denetlemesini ve geliştirmesini istiyordu³⁹.

39 Karal, *a.g.e.*, s. 157-161.

Gerek Doğu Anadolu, gerek Makedonya bölgeleri reform konularında Almanya Osmanlı Devletini desteklemiştir. Uygulandığı takdirde ıslahatın bu bölgelerdeki Osmanlı egemenliğini zedeleyeceğinden korkan Babıali, bu projelere düşmanca bir tavır almıştı. Almanya ise, Doğu'daki siyasal ve ekonomik yatırımları için iyi niyetine muhtaç olduğu II. Abdülhamid'i kızdırmamaya özen gösteriyordu. Padişah'ın, Ermeni ve Makedonya düzenlemelerine ne kadar karşı olduğunu bilen Berlin Hükümeti'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Prens Von Radolin, Sultan Hamid'e sunduğu bir notada «Dost bir devletin temsilcisi olarak İmparatorluğun yeni reformlara ihtiyacı olmadığını» belirtmiştir. Radolin, varolan yasa ve kurumların tam ve dürüst bir şekilde işletilebildiği sürece ülkenin ihtiyaçlarına yeterli olduğunu kaydetmiştir. İmparatorluk içindeki karışıklıklara ve düzensizliklere engel olmanın en sağlam yolunu devlet memurlarının seçimine azami dikkat göstermek olacağını anlatan Alman Büyükelçisi, vilayetlere devlete sadık, adil ve dirayetli yöneticiler yerleştirildiği takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının önlenebileceğini belirtmişti⁴⁰.

Büyük Güçler arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle Osmanlı uyruğundaki azınlıklar lehindeki reform tasarıları II. Abdülhamid'in saltanatı süresince bir türlü gerçekleşemedi. İngiltere, Ermeni sorununu ileri sürerek diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı Hükümetine baskı yapmasında ısrar etmiş, fakat diğerlerinin pasifliği karşısında yalnız başına donanmasını Çanakkale Boğazına dek getirtmişti. Sultan Hamid, Londra Hükümetinin blöfünü görmüş ve 3 Haziran 1895 tarihlin bir notayla reformları kesinlikle reddettiğini bildirmişti. İngiltere, tehdidini tek başına sürdürmeye cesaret edemedi, donanmasını geri çekti. Makedonya ıslahatı konusunda ise Fransa, İngiltere'den daha baskın çıkmıştı. 2 Aralık 1905'te Fransız filosu Midilli adasını işgal ederek; gümrük, posta ve telgraf merkezlerine el koydu. Bu hareketi ile Fransa Makedonya ıslahatının baş destekleyicisi Rusya'ya yanaşmak, bu jesti ile adı geçen devlete yaranmak istediği belliydi. İşte, bu yüzden II. Abdülhamid'den Makedonya'da

40 GDD, 2. cilt, no: IX/193, Portalés'den Caprivi'ye, Petrograd, 15 Eylül 1890.

bir mali komisyonun kurulması güvencesini aldıktan sonra kuşatmayı derhal kaldırmıştı⁴¹.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Saltanatı boyunca II. Abdülhamit, gerek Makedonya'da ve gerek Doğu Anadolu'da Müslüman olmayan azınlıklar lehine ıslahat yapmayı ısrarla reddetmiştir. Avrupa'nın dikte ettirmek istediği ıslahat uygulandığı takdirde bu bölgelerin özerkliklerine kavuşacaklarını ve bu yöntemle Osmanlı bünyesinden kopacaklarını düşünmüştü⁴². Sultan Hamid, 1878'de bağımsız bir Bulgaristan devletçığının kurulmasını da Mithat Paşa'nın Tuna boyundaki memuriyeti sırasında bu vilayette uygulamış olduğu yeni yönetime bağlamıştı⁴³. Büyük Güçlerin Mithat Paşa'nın çabalarını takdirle karşıladığını gözlemleyen II. Abdülhamid, Berlin andlaşmasının Anadolu ve Rumeli'de uygulanmasını önerdiği ıslahat projelerinin de aynı sonucu vereceğini ve bu yörelerinde Bulgaristan örneğinde olduğu gibi imparatorluktan kopacağını sanıyordu.

Hintlileri ve onlar gibi nice sömürge halklarının «mal, mülk ve vücutlarından istifade etmekten» başka bir şey yapmayan⁴⁴ İngiliz zihniyetinin sıra Osmanlı Devleti'ne gelince azınlık haklarını bir numaralı savunucusu kesilmesinde mutlaka bir ard fikrin olduğunu düşünen Padişah, Londra Hükümeti'nin «Anadolu ıslahatı namıyla Anadolu'da bir takım prenslik teşkiline sarf-ı mâ-hasal-ı iktidar» ettiğine inanmıştır⁴⁵. İngiltere, Anadolu ıslahatı adı altında Doğu'da tesis edilmesi düşünülen özerk bir Ermeni Devleti'nin Akdeniz'e sarkacak Rus akınları karşısında köhneleşmiş Osmanlı İmparatorluğundan «daha kavi bir sedd-i mümânaat» oluşturacağını sanıyor-

41 DDF, 1. seri, xiii. cilt, no: 39, Courcel'den Hanotaux'ya, Londra, 9 Aralık 1896; GDD, 2. cilt, no. LX/236, Saurma'dan Hohenlohe'ye, İstanbul, 27 Haziran 1895; FRO, FO, CP. 6958/120, Currie'den Salisbury'ye, İstanbul, 10 Şubat 1897; PRO, FO, CP. 6958/145, Currie'den Salisbury'ya, İstanbul, 23 Şubat 1897.

42 BVA, YEE, 9/2626/72; Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 114-115.

43 BVA, YEE, 9/1820/72/4.

44 BVA, YEE, 8/2006/72/4.

45 BVA, YEE, 9/2625/77/3.

du⁴⁶. Bu yüzden Sultan Hamid, Doğu Anadolu ıslahatı konusunda büyük bir duyarlılık göstermiş ve İstanbul'daki Alman Büyükelçisine «ölürüm de gene Berlin Konferansının 61. maddesini tatbik etmem» demişti⁴⁷.

Islahat konusunda Büyük Güçler karşısında direnme başarısının nedenlerini II. Abdülhamidin dış politikasında aramak gerekir. Padişah azınlıklar lehine birbiri ardısıra, Türkiye'ye müdahaleleriyle Büyük Güçlerin Osmanlı topraklarına göz diktiklerini düşünüyordu. Avrupa Ahenginin Osmanlı İmparatorluğunun siyasal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyacağını sanmanın büyük bir saflık olacağını belirten Padişah, dış politikaya ilişkin muhtıralarının birinde Berlin Konferansı'nın «...bizi iğfal ile harpsiz ve vukuatsız mukasemat-ı mukaaeyi vücûda getirmek için» toplandığını iddia etmişti⁴⁸. Saltanatının ilk yılları sırasında karşılaştığı tatsız olaylar, Sultan Hamid'in Batı'nın Ortadoğu siyasetleri karşısında daima kuşkulu karamsar ve uyanık bir tutum içerisine girmesine neden olmuştu. 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta geçince kendisini tecrübe ve bilgisinin üstünde sorunlar bekliyordu. Bosna-Hersek isyan bayrağını açmış, Sırp lar ve Bulgarlar ayaklanmışlardı. Rusya ise bu karışıklıktan yararlanarak Babiâli'ye savaş ilân etmişti. İngiltere başta olmak üzere Avrupa Ahengi devletlerinin kendilerine yardım koşacakları umuduyla silaha sarılan Osmanlı İmparatorluğu, Rus akınlarına karşı yapayalnız savaş vermiş, fakat yine de Çar'ın ordularının Yeşilköy'e kadar ilerlemelerine engel olamamıştı.

Osmanlı yöneticileri, Petrograd'ın bu haksız saldırısı karşısında uluslararası arenada barışın ve düzenin koruyucusu güç dengesi sisteminin «dengeleyicisi» İngiltere'nin Kırım Savaşı'nda olduğu gibi, Türklere yardım elini uzatacağını sanmışlardı. Fakat, Londra Osmanlı Devletine mühimmat yardımı bile yapmaktaki kaçınmıştı. 1293 Savaşı⁴⁹ sırasında Londra Hükümeti'nin «İltizam-ı süküt olarak,

46 BVA, YEE, 9/2625/77/3.

47 GDD, 2. cilt, no: LX/201, Radolin'den Hohenlohe'ye, İstanbul, 16 Kasım 1894 ve BVA, YEE, 9/2626/72.

48 BVA, YEE, 8/2625/77/3.

49 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı için, bkz: Y.T. Kurat, «1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri,» *Belleten*, 26, 1962, s. 567 vd.; T.Y. Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi: 1877-78 Türk-Rus Savaşı*, (İstanbul, 1969).

Rusya Devleti ile uyusmak ve uzlaşmak her halde hayırlıdır gibi nasihatlere kalkmış olduğunu belirten Padişah, «Rusya askeri Ayastefanos'a kadar yaklaştığı esnada mücerred İstanbul'da bulunan Frenkleri ve müste'minleri te'min ve muhafaza için donanmasını cebren Haliç-i Dersaadet'e kadar sokmaya kıyamından başka bir te-sebbüsü görülmediğini» üzülen kaydetmişti⁵⁰. Saltanatının ikinci yılında ise, Berlin Konferansı'nı müteakip, İmparatorluğunun beşte ikisini ve uyruklarının yarısının Müslüman olan beşte birini -iki bu-cuk milyon kişi- elden çıkartmaya mecbur kalınmıştır.

Devletlerarası politikada Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenli-ğini korumasının onun için bir yaşamsal sorun olduğunu anlayan II. Abdülhamid, Osmanlı Hükümetlerinin bir dış politikasının yokluğu-na parmak basmış ve bu konuda «Hükümet-i aliyyeye muayyen ve mukarrer bir maksat ve meslek olmayıp her meselede serkârda bu-lunan zat kendi içtihadına göre hareket eylemekte ve adem-i mu-vaffakiyet halinde halef selefe ve selef halefe isnad-ı kusur ederek arada menafi-i mukaddese-i devlet rehin-i ziya olmaktadır» demiş-ti⁵¹.

II. Abdülhamid'in dış politikası ise prensip itibariyle basit, uy-gulanış yönünden çetrefilliydi. Padişah'ın dış politikada temel amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun barış içinde yaşamasını ve statükonun korunmasını sağlamaktan ibaretti. Fakat, devletlerarası rekabetin ülke üzerinde yoğunlaştığı bir devirde bu siyaseti izlemek oldukça güçtü. Yine de Abdülhamid, Batı'nın Osmanlı ülkesini bir türlü ta-mamen paylaşamamasının nedenini fark etmekte gecikmemişti. Av-rupa devletlerinin bu bölgede birbirleri ile gelişen çıkar ve ihtiras-larının olduğunu gözlemlemişti. Böylece, II. Abdülhamid Osmanlıla-rın «İttifakât-ı Umumiye-i Ecnebiye» dediği Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, ve İtalya'dan oluşan Avrupa Ahenginin önemli so-runları konferans kanalıyla çözme siyasetinin en zayıf noktasını keşfetmiş oluyordu. Abdülhamid siyasal iktidarı boyunca bu gerçeği Batı ile ilişkilerinde büyük bir beceriyle diplomasisinin önemli bir aracı, Osmanlılar lehine bir koz olarak kullanacaktı. Bu gerçeğe bağlı olarak Abdülhamid'in dış siyaseti uluslararası ilişkilerde yeni

50 BVA, YEE, 8/2625/77/3.

51 BVA, YEE, 9/1820/72/4.

etkenler oluştukça değişmiş, bu yabancı gözlemleri şaşkınlık içinde bırakmıştı. İşte, bunun içindir ki II. Abdülhamid'in dış politikasının karmaşık, ne yaptığını bilmez ve gelişmelerle dolu olduğu söylenmişti. Aslında, pragmatik Abdülhamid diplomasisi kaleydoskop-taki renkli parçalar gibi devamlı değişmeler gösterse bile gene de Padişah'ın otuz üç yıllık yönetimi sırasında dış politikasını belirli hareket rotaları içerisinde sürdürdüğü dönemlere ayırarak incelemek mümkündür.

Uluslararası ilişkilerde II. Abdülhamid, saltanatının Berlin Konferansı ile XX. yüzyıl başlarına kadar olan dönemde «özgür» bir politika izlemeye çalışmıştır⁵². Bu dönemde Padişah, hiç bir devlet ile devamlı anlaşma yoluna gitmemiş, desteğini bir devletten diğerine adeta bir saat rakkası gibi oynatmıştır. Abdülhamid, Büyük Güçlerden herbirinin Osmanlı desteğine sahip olabilmek için onu hoş tutacaklarını ve prensiplerine saygı göstereceklerini umuyordu. Ancak, bu politikanın uygulamada başarılı olabilmesi için bu devletlerin aralarında siyaset saptamaktan aciz olmaları gerekiyordu. Bu gerçeği gayet iyi kavrayan Padişah, Büyük Güçleri mümkün olduğu kadar birbirlerinden ayırabilmek için çeşitli cambazlıklara girişti.

II. Abdülhamid, Fransa'nın Süveyş Kanalı hisse senetlerinin büyük bir kısmını eline geçiren ve Mısır'da bir komiserlik kuran İngilizlere dış bileliğini biliyordu. Aslında, Süveyş Kanalı'nın yapımını gerçekleştiren Fransa, İngiltere'nin bu olupbittisini kabullenmemiş ve Mısır'ı kapmasından çok yakınmıştı. İşte, Osmanlı Padişahı İngiltere'nin unutturmaya çalıştığı bu sorunu Fransa Hükümeti'ne değişik fırsat ve nedenlerle hatırlatıyor, Paris'in ulusal gururuna do-

52 Biz burada Abdülhamid'in dış siyasetine bir «tarafsızlık» denemesi de diyebilirdik. Zira, Sultan uluslararası arenada hiç bir devletle devamlı yakınlık tesis etmemiş, hasım taraflardan birini diğerine karşı desteklememiş, bilakis düşman tarafları birbirine karşı oynayıp devlete manevra kabiliyeti sağlamıştır. Ancak, bu tip bir politikanın «tarafsız» olarak nitelendirilmesi için uluslararası politikada tarafların birbirlerine hasım paktlara ayrılması veya bir savaşta karşı karşıya gelmesi gerekir. Ne varki, bahis konusu dönemde Büyük Güçlerin karşılıklı ihtilâfları olmasına rağmen henüz bir kutuplaşmaya gitmemişlerdi. Bu ancak 1900'lardan sonra gerçekleşti. Bu yüzden biz Abdülhamid diplomasisini bir «özgür» siyaset gütmeye arayışı olarak tanımlamayı uygun bulduk. Kavramlar üzerinde bir tartışma için, bkz; Holsti, *International Politics*.

kunan bu yenilginin iki devlet arasında bir çıbanbaşı gibi filizlenmesine özen gösteriyordu⁵³.

Fransa ve İngiltere'yi Mısır'da karşı karşıya getiren Abdülhamid diplomasisi, Mezopotamya ve Basra Körfezinde de İngiltere ve Almanya arasındaki rekâbeti körüklemeyi bilmmişti. Berlin'in Doğu'ya Açılma Siyasetinin gayet açık bir belirtisi olan Berlin-Bağdat demiryolu yapımına başlanması İngiliz Dışişlerini kuşkulandırmıştı. Londra, Almanya'nın Basra Körfezine değin açılacağından ve böylece bu yöredeki çıkarlarını sekteye uğratabileceğinden, daha önemlisi Hindistan sömürgesini -ulaşım yollarını tutmak suretiyle- zor durumda bırakacağından korkuyordu⁵⁴. Aynı şekilde, Abdülhamid, Tunus ve Libya'da çakışan emelleri olan Fransa ve İtalya'yı da Kuzey Afrika'da birbirlerine düşürebilmek için her türlü diplomatik girişimden kaçınmamıştı⁵⁵.

Büyük Güçleri her fırsatta birbirlerine düşürmeyi dış politika anlayışının bir mihenk taşı haline getirmiş Abdülhamid diplomasisinin en mükemmel olarak uygulandığı bölge Balkanlardı. Berlin Konferansının uluslararası arenaya kazandırdığı Balkan devletçiklerinin herhangi bir şekilde fikir ve güç birliği yapmalarını ve Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme siyasetine kalkışmalarını engelleyen Abdülhamid, bu devletleri de birbirlerine karşı oynatarak Balkanlarda yöresel bir kuvvet dengesinin kurulmasını ve barışın korunmasını başarmıştı. Bulgar yayılcılığına karşı Yunan unsurunun karşı koyabileceğine inanmakta ve «çok şükür Bulgarlarla Yunanlılar, birbirlerinden ateş ile su gibi nefret eder» demektedir. Bu düşünce ile Abdülhamid, Yunanlılara karşı yumuşak davranılmasına daima taraftar çıkmış ve Berlin Andlaşmasından sonra onlarla anlaşmazlıkların kesin olarak halledilmesi için Girit adasının bile kendilerine verilmesini düşünmüştü. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Petrograd ile müttefik olarak hareket eden Romenleri Rusya'dan koparmaya çalışmış ve Besarabya'nın Ruslara kaptırıl-

53 DDF, 2. seri, vii. cilt, no: I/581, Spuler'den Montobelloya, Paris, 12 Mayıs 1890; L. Ragats, *The Question of Egypt in Anglo-French Relations 1875-1904*, (Edinburg, 1922).

54 Earle, *a.g.e.*, 8. bölüm.

55 Kuran, *a.g.e.*, s. 544-546.

diğını hatırlatarak Romanya'yı bu konuda ikna etmeyi becermişti⁵⁶. Balkanlarda Rusya'nın saldırgan emelleri karşısında Avusturya'yı dikmiş ve bu yolla statükonun korunmasını sağlamıştı.

Rusya'nın Balkanlar'da yayılmasını durdurmak için Rus emelleri karşısına sadece Avusturya'dan bir set çekmenin yeterli olmayacağını anlayan II. Abdülhamid, Petrograd Hükümetiyle uzlaşma yoluna gidilmesi taraftarıydı. «Boğazlardaki manii ortadan kaldırmak şüphesiz Ruslar için mühimdir. Fakat bizim için Boğazları elimizde tutmanın hayati bir ehemmiyeti vardır» diyen Padişah, Boğazların İngiltere veya herhangi bir Avrupa devleti tarafından Rusya'ya saldırmak için bir geçit yolu haline getirilmeyeceğine dair güvence verildiği takdirde Petrograd'la anlaşabileceğini iddia ediyordu⁵⁷.

Rusları Osmanlı İmparatorluğu ile barış içinde bir arada yaşamaya zorlayabilmek için Sultan Hamid, Japonya ile bile anlaşmayı düşünmüştü. Rusların hem Ortadoğu hem de Uzakdoğu'da yayılma siyasetleri olduğuna değinen Padişah, Japonya'nın da Osmanlı imparatorluğu gibi Petrograd'ın emperyalizminin kurbanı olduğunu söylemiş ve bu iki mazlum ülke arasında yakınlaşma sağlayabilmek için duygusal bir zeminin varlığına dikkatleri çekmişti. II. Abdülhamid'in «Japonya'nın muaffakiyeti bizi memnun eder, onların Rusya'ya karşı kazandıkları zafer bizim içinde zafer sayılır» demesi saldırgan bir komisyona karşı aynı kaderi paylaşan bir ülke liderinin sadece iyi niyet ve dileklerinin belirtisi değildi. Abdülhamid, Rusya'nın tüm kuvvetini Uzakdoğu'ya nakletmesinin Karadeniz'deki saldırı gücünü azaltması demek olduğuna işaret etmiş, bu cephede ellerinin bağlanmasının Türkiye üzerine hücum ihtimalini azalttığını ve bu suretle Osmanlı Devleti'nin rahat bir nefes alma imkânını bulacağını savunmuştu⁵⁸. Abdülhamid, Japonya ile bir an önce Rusya'ya karşı ortak bir cephe oluşturmak istiyordu. Bu konuda,

«Rusya asırlardan beri her iki devletin de müşterek düşmanı olduğuna göre, Japonya ile aktedeceğimiz it-

56 Karal, *a.g.e.*, s. 187-189.

57 Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, (Hareket Yayınları, İstanbul, 1973), s. 166.

58 Aynı eser, s. 165.

tifakların temin edeceği faydaları ciddi olarak mütalââ etmek icap eder. Her ne kadar aramızda daimî bir diplomatik münasebet dahi mevcut değil ise de böyle bir andlaşma her iki tarafa da faydalı olabilir.»

demmişti⁵⁹. Japonlarla yakınlaşmayı başlatabilmek amacıyla Ertuğrul fırkateynini Uzakdoğu'ya yollamış, fakat iki ülke arasındaki ilişkilerin ciddi bir şekilde geliştirilmesindeki coğrafi engellerin adeta bir kurbanı olarak talihsiz gemi sulara gömülmüştü.

Dış politika anlayışı Abdülhamid'e yeni ufuklar araştırmayı ne kadar dikte ettiriyorsada, Padişah eski dostlarını tamamen unutmak niyetinde de değildi. İngiltere, senelerce Osmanlı Devletine destek olmuş, toprak ve anayasal bütünlüğünün korunması hakkında güvence vermişti. Fakat, Abdülhamid İngiltere'nin bu geleneksel siyasetinden Mısır'ı işgal ettikten sonra unuttuklarını ifade eder. Hindistan yolunu eline geçiren Londra Hükümetlerinin artık Osmanlılara ihtiyacı yoktur. Padişah, İngilizlerin bazı sinsi planları olduğuna değinir. Bunların başında, Mısırlılar arasında milliyet fikrini yaymak suretiyle Mısırlılara Türk düşmanlığı telkin etmek, hiiafetin Arapların hakkı olduğu kanaatini kökleştirmek ve fırsat çıkınca dünyada 56 milyon Müslüman nüfusuna sahip olduğu için Arabistan'ı da hakimiyeti altına alarak Müslümanlarca kutsal olan Mekke ve Medine'yi elinde bulundurmaya da gözüne kestirmiş olmaktadır. II. Abdülhamid, İngiltere'nin bu maksatla Aden'i bir karargah haline getirmiş olduğunu, ilmi tetkikler bahanesiyle Arabistan'a bir hayli casus gönderdiğini ve kabile reislerini madden destekleyerek onları kendisine karşı tahrik ettiğini kaydetmekteydi. İngiltere'nin bu planlarına karşı Abdülhamid, Müslümanlar arasındaki birliği koyu bir dinsel propaganda ile arttırmaya çalışmış ve muhtemel bir İngiliz saldırısına karşı kolaylıkla asker sevkini sağlamak suretiyle Arabistan'ın savunulması için Şam'dan Mekke'ye giden Hicaz Demiryollarını yaptırmıştı⁶⁰.

59 Aynı eser, s. 136-137.

60 Abdülhamid'in «Pan-İslâm» politikası için, bkz: HMSO Handbook, *Mohammedanism in Asia*, x. cilt, 1920; G. Antonius, *The Arab Awakening*. (New York, 1934), 5. bölüm; krş: Abdülhamid, *a.g.e.*, 3. bölüm.

Bütün bunlara rağmen Sultan Hamid, Londra'nın tamamen gücendirilmesine ve İngiltere ile bağların bir daha düzelmeyecek bir şekilde koparılmasına karşıydı. Çünkü, Abdülhamid İngiltere'nin uluslararası politikada düzenin ve barışın korunmasında önemli bir rolü olduğunu ve söz konusu ülkenin adeta bir manivela gibi hareket ederek devletler arasındaki dengeyi sağladığını biliyordu. Bunun için Padişah, 1890 yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nin eski gücünü bulacağından artık ümidini kesen ve onu kendi kaderine terk eden İngiltere'ye bir takım problemler çıkartıyor ve Londra'yı Devlet-i Aliyye'nin hâlâ işbirliğine ihtiyaç duyulan hatırı sayılır bir güç olduğuna inandırmaya çalışıyordu⁶¹. Bu amaçla Basra Körfezine ve Yemen'e ordu yollamış ve senelerce unutulmuş bu Arap ülkelerini yeniden Osmanlı bayrağı altında birleştirmek istemişti⁶².

XX. yüzyıla birlikte Padişah, «Devlet-i Aliyyece fevkalâde asker beslemeyi ilcâ eden mehâzir-i bertaraf etmek için şimdiye kadar ittihâz olunan meslek-i bî-tarafiden ayrılıp, iki şık olan devletlerden bir tarafın ittifakına istinâd etmek» gerektiğini anlamıştı. Abdülhamid'in yirmiyi aşkın yıldır sürdürdüğü «bağımsızlık» politikasından vazgeçmesinin yegâne nedeni parasal değildi. Padişah, uluslararası sistemin gittikçe esnekliğini kaybedip, bir tarafa Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak ve diğer yandan da bu gruba karşı İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yakınlaşmaları sonucu kutuplaşması ile tarafsız bir devletin manevra sahasının gittikçe daralacağını ve böylece bu koşullarla tarafsızlık politikası yürütülmeyeceğini savunmuştu. Şimdi, sorun oluşmakta olan kutuplardan hangisine katılmaktı. Bu konuda Abdülhamid oldukça titiz davranmıştı. Padişah, «ittifak edeceklerimizin bize ne gibi ahvalde ne türlü muâvenet edeceklerinin ve kezâlik Devlet-i Aliyye tarafından ne yolda muavenet bekleyeceklerinin... ve Devlet-i Aliyye'nin bî- taraf kalması halinde göreceği zarar ve dahil-i ittifak olması takdirinde edeceği kârın neden ibaret olduğunun» hesaplanması gerektiğini vurgulamıştı⁶³.

61 BVA, YEE, II/989/120/5; Atıf Hüseyin, *Defter II*, Y-255, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.

62 PRO, FO, CP., 2431 ve 2437.

63 BVA, YEE, 9/2627/72/4.

Bu anlayışla yapılan muhasebe sonunda Babıali, Almanya'ya yanaşmaya karar verdi. Osmanlıların Almanya'ya yakınlık duymalarının nedenlerinden biri her iki ulus arasındaki benzerlikler olduğu söylenmişti. Hatıralarında ağırbaşlılık sabır, dürüstlük, tahammül gücü ve misafirperverliğin iki ulusun ortak niteliklerinden olduğunu yazan Osmanlı Padişahı, en önemli olarak Almanların da Türkler kadar yiğit ve cengâver olduklarını ve geçmişte nice imparatorluklar kurduklarını belirtmişti⁶⁴. Bunun dışında Almanya, Fransa ve İngilterenin aksine imparatorluk sınırları içindeki hiçbir Müslüman ülkeyi almamıştı. İkinci Alman Reichinin Osmanlı Devletinin politikalarına saygı ve anlayış gösterdiği Babıali'nin gözünden kaçmamıştı. Berlin, Ermeni sorununun patlak verdiği sıralarda İngiltere gibi azınlıklar lehine ıslahat yapılmasında ısrar etmemiş ve Batı'nın Abdülhamid'i «Kızıl Sultan» diye karaladığı zamanlarda II. Wilhelm Padişah'ı ziyarete gelmişti. Türkiye'deki ziyareti sırasında Kayzer, Şam'da etrafını çeviren Araplara «kendisinin tüm Müslümanların yakın bir dostu» olduğunu belirtmişti.

Abdülhamid için bu jestler yeterli değildi. Padişah, ittifak oluşturma koşulu olarak Berlin Hükümeti'nden Avusturya-Macaristan'a tesir etmesini, söz konusu devletin Balkanlarda Osmanlı Devleti aleyhine geliyecek yayılma politikasını engellemesini istiyordu. Abdülhamid, Almanya'nın rolünü,

«Avusturya'nın menafini bir şehrin sularını çevirmek gibi başka cihete atfederek o cihetten göstermek, yani Bosna-Hersek cihetinden Selânik üzerine olan meyelânını ve Balkanlar cihetinden adeta Dersaadet'e doğru vukuu melhûz bulunan hareketini katetmek ve bu fırsattan istifade ile menba-ı fesad olan Sırp ve Romanya gibi küçük hükümetler üzerine Avusturya'nın sıkletini tahmil eylemek ve bu suretle hukuk ve menâifimizi ve hududumuzu velhasıl devletin müstakbelini temin etmek» olarak açıklamıştı⁶⁵.

64 Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 136-137.

65 BVA, YEE, 8/2609/77/3. Abdülhamid'in bu siyaseti başarılı olmuş, Sultan'ın hal'inden sonra bile Avusturya yayılmacılık politikasını Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde olan Makedonya'ya doğru değil de bağımsız bir

II. Abdülhamid, bir yandan Almanya'ya yanaşmakla beraber, diğer yandan da Üçlü İttifaka girmenin sakıncalarını görüyordu. Bu devletlerle Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanacak bir ittifak Türkiye için önemli sorunlar çıkarabilirdi. Padişah, «Avusturya (ve Almanya) gibi bazı devletler menfaatleri iktizasınca muharebe arzusunda olup, husûl-ü fâide-i zaide için bizi dahi daire-i ittifaklarına almak isterlerse de, bizim onların kucaklarına atılmaktan bir faide-miz olmayıp bilakis, menfaatimiz sulhun bekâsında» bulunmaktadır diyordu⁶⁶.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın acı anılarını zihninde yaşatan II. Abdülhamid, Büyük Güçlerden birini veya koalisyonunu hasım olacak bir genel savaştan çekiniyordu. Çünkü, eğer bir daha böyle bir durumda karşılaşırsa, Babıali bu zelzeleyi imparatorluğun beşte birini dağıtmakla atlatamaz ve tümünü tasfiye etmek zorunda kalırdı. Padişah'ın bu konudaki haklı kuşkusunun sonucu olarak Osmanlı Devleti, Alman İkinci Reich'ı ile bu yakınlaşmadan oluşacak yararları kullanabileceği, sorumluluklarından ise bağışık kalabileceği bir ilişki çerçevesi kurmayı başarmıştı. Berlin ile ilişkilerin resmi ve siyasal içerikte olacağı yerde iktisadi düzeyde gelişmesini yeğleyen Abdülhamid, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ekonomisine katkısı ve bu konuda mali yatırımları olduğu takdirde bu çıkarları korumak için Devlet-i Aliyye'yi herhangi bir önemli tehlike karşısında yalnız bırakmayacağına inanıyordu. Aslında, ihalesini Alman sanayicilerinin aldığı Haydarpaşa-Basra Demiryolu projesi sadece Türk ülkesini ekonomik kalkındırma planının bir parçası değil, aynı zamanda da yurt savunması için tasarlanmış yarı-resmî bir tertip idi⁶⁷.

SONUÇ

Almanya'ya karşı İngiliz-Rus birleşmesinin temelini atmak amacıyla İngiliz Kralı VII. Edward ile Rusya Çarı II. Nikola'nın

devletçik olan Sırbistan'a doğru yoğunlaştırmıştı. Unutulmamalıdır ki, Birinci Dünya Savaşı da fiilen Avusturya'nın Sırbistan'a saldırmasıyla başlamıştı.

66 BVA, YEE, 9/2627/72/4.

67 Ayrıca, demiryolunun siyasal- stratejik önemi de gözden uzak tutulmamalıdır. Bkz: Earle, *a.g.e.*, s. 33-35.

9-10 haziranda Revâl'de buluşmalarını Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya karar verdikleri şeklinde yorumlayan Jön Türkler, Abdülhamid'e karşı bir süredir sürdürdükleri muhalefeti yoğunlaştırdılar. Jön Türk muhalefetinin Makedonya'da kümelenen kanadı olan İttihat ve Terakkici subaylar yönetimine karşı ayaklanarak Padişah'tan 23 Temmuz 1908'de iktidarı 13 Nisan 1909'da da saltanatı alarak devlete ağırlıklarını koymayı başarmışlardı.

Jön Türklere göre dışta Büyük Güçleri Osmanlı İmparatorluğu'nun başına saran, içte ise Osmanlı halklarını birbirine katan II. Abdülhamid ve istibdadıydı⁶⁸. Padişah, İmparatorluğu muhafaza edebilmek için ülke içinde yapay bölünmeler yaratmış ve bir ulusu diğerine karşı kışkırtmıştı. 1907 Aralığında Paris'te toplanan ikinci Jön Türk Kongresinde bu noktaya değinilmiş ve yayınlanan beyannamele Abdülhamid'in bu siyasetinin hem «müdahale-i ecnebiyeyi davet ettiği» ve hem de Osmanlı «mülkünün küçülmesini intaç ettiği» savunulmuştu. Aynı yazıda, «Eğer biraz daha devam ederse Arnavutluk, Makedonya, Arabistan, Ermenistan da şüphesiz devletten ayrılacak ve etrafında ya mülkünü tevsi veya malî, ticari menfaatler istihracını arzu eden, yahut ahalisini birleştirmeğe toprak arayan hükümlerin pençe-i hırsına düşecek» deniyordu⁶⁹.

Bu gidişin karşısında Jön Türkler, tüm düşüncelerini «Bu vatan nasıl kurtulur?» sorusu üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Hepsinin gönüllerinde Osmanlı Devleti'nin ihyası vardı ve bu Osmanlı rönesansını sağlamanın tek yolunun Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesinden geçtiğini sanıyorlardı. Meşrutiyetle Padişah'ın tüm tebası din, ırk ve millet farkı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacağından ve tüm etnik gruplar parlamentoda özlüklerini dile getireceklerinden ayrılıkçı akımlar şiddetini kaybedecek, böylece Osmanlı İmparatorluğu dağılma tehlikesinden kurtulacaktı. Üstelik, kendi ulusal çıkarlarını kollamak için Osmanlı Devletinin içişlerine azınlık haklarını bahane ederek karışan Avrupa devletleri, Meşru-

68 Bu suçlamalar için, bkz; H.Z. Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, (İstanbul, 1969), s. 45, 508, 568; Ş.S. Aydemir, *Makadonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, 1. cilt. (İstanbul, 1972), s. 480.

69 T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, (İstanbul, 1952), s. 242-243.

tiyetle artık bu yola başvuramayacaklardı. Örneğin, Jön Türklere göre, Ortodoks Türk tebasının vekilleri, Mebuslar Meclisinde bulunurken, Rusya açıktan açığa Slavların avukatlığını nasıl yapabilecekti? Bu istismar kapısı kapandığı gibi, Büyük Güçler artık uygulandığı takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına neden olabilecek ıslahat projeleri teklif etmeye vesile bulamayacaklardı⁷⁰.

Jön Türkler, Meşrutiyetin «Şark Meselesi» ne kalıcı ve adil bir çözüm getirecek bir reçete olduğuna inanmışlardı. Jön Türkler bu iyimserlikleri ile çağın iki önemli gerçeğini algılayamamışlardı. Bu gerçeklerden ilki, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan ulusların ne ıslahat ne de Meşrutiyetle tatmin olacaklarıydı. Milliyetçilik akımının Avrupa haritasını değiştirdiği bir dönemde Türkiye'deki tüm halkların «Osmanlıcılık» ülküsü etrafında toplanacaklarını sanmak oldukça saf ve iyimser bir dilekten öteye gitmeyecekti. Aynı şekilde, Meşrutiyetin ilanı ile Büyük Güçlerin azınlıkları lehine Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaktan vazgeçecekleri söylenemezdi. Büyük Güçleri bu yola iten nedenler hümanizmden öte bazı maddi çıkarılara dayanıyordu. Bundan önce de belirtildiği gibi, himaye sistemi Batı sömürgeciliklerinin vazgeçilmez bir bölümü, bu amaca hizmet eden önemli bir yöntemdi.

II. Abdülhamid, bu gerçekleri görmüş ve saltanatı boyunca bunlara uygun karşı önlemleri almaktan kaçınmıştı. İlkın, Padişah gerek Makedonya'da ve gerek Doğu Anadolu'da azınlıklar lehine ıslahat projelerini ısrarla reddetmişti. Fakat Abdülhamid'in bu ısrarı, Büyük Güçlerin azınlık haklarını ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin içişlerine defalarca müdahale etmelerine neden olmuştu. Sultanı düştüğü bu zor durumdan kurtaran diplomasisi olmuştu. Uluslararası siyasal sistemi oldukça iyi değerlendiren Padişah, usta bir siyasetle aktörleri birbirine karşı oynamış ve imparatorluğu otuz aşkın yıl boyunca mümkün olduğu kadar az fire ile ayakta tutmayı başarmıştı. Bu görünümüyle II. Abdülhamid, XIX ve XX. yüzyılın «Hasta adamının» meşum akıbetini geciktirmeğe çalışan Metternich tipi bir diplomatı andırmaktadır.

70 Karal, *a.g.e.*, s. 242-243.

KISALTMALAR

YEE	Yıldız Esas Evrakı
BVA	Başvekâlet Arşivleri
PRO	Public Record Office
FO	Foreign Office
CP	Confidential Print
HMSO	Her Majesty's Stationary Office
DDF	<i>Documents Diplomatiques Français (1871-1914)</i> , (ed) Ministère des Affaires Etrangères, Paris.
GDD	<i>German Diplomatic Documents 1871-1914</i> , (ed.) E.T.S. Dugdale, (London, 1928), 2 cilt.